

Forfatter: Heiberg, Johanne Luise

Titel: Indledning, Varianter og Oplysninger, Registre

Citation: Heiberg, Johanne Luise: "Indledning, Varianter og Oplysninger, Registre", i Heiberg, Johanne Luise: *Indledning, Varianter og Oplysninger, Registre*, udg. af AAGE FRIIS ; ELISABETH HUDE ; ROBERT NEIENDAM ; JUST RAHBEK , 1944, s. 24. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/catalog/adl-texts-heibfr08val-shoot-idm140470734357280/facsimile.pdf> (tilgået 26. april 2024)

Anvendt udgave: Indledning, Varianter og Oplysninger, Registre

forklares det ved, at disse i Virkeligheden slutter med Skildringen af Fru Heibergs 70 Aars Fødselsdag, 22. November 1882.

Den overvejende Del af IVA (indtil III. Binde S. 201) blev afskrevet af Frk. Verdellin, antageligt i 1882, Resten af Anna Heiberg, vistnok i 1885; herved fremkom IVB, der efter Gennemseya af Hauch og Redaktion af A. D. Jørgensen, som for at lette Oversigten delte de altfor omfattende Kapitler i mindre¹⁾, blev Trykmanuskript.

II

OFFENTLIGGØRELSEN

Da Fru Heiberg i 1855 begyndte at nedskrive sine Erindringer, havde hun, meddeler hun selv i et Forordskæst fra Slutningen af 1870'erne²⁾, ikke mindste Tanke om, at de nogensinde skulde offentliggøres; senere, utvivlsomt allerede inden hun havde sluttet I. Del³⁾, opstod den Tanke, at det muligt kunde ske efter hendes Død, men efter i nogle Aar at have været opfordret af et Par Venner — der kan næppe være Tale om andre end Krieger og Martensen — kom det paa Tale at offentliggøre de to første Dele; A. D. Jørgensen siger, at det var i 1876⁴⁾, men Sandsynligheden taler dog for, at det allerede var i 1875⁵⁾. Fru Heiberg var nu traadt tilbage fra Virksomheden som Scena-instruktion, og efter i Sommeren 1875 at være vendt tilbage fra sin lange Udeilandstøjs, havde hun, som det er fremstillet i det foregaaende, med Iver kastet sig over Fortsættelse og Færdiggørelse af Værket, bl.a. under Paa-virkning af den skarpe Bedømmelse af den Heibergske Teaterledelse, som Edvard Brandes havde udtalt i „Det nitende Aarhundrede“. Det er utvivlsomt med Tanke paa en Offentliggørelse, at Fru Heiberg nu lod den i hendes Værk saa stærkt interesserede Martensen gennemgaa Manuskriptet, saaledes saa det i det foregaaende er berørt.

Under 5. Oktober 1876 noterer Krieger i sine Dagbøger⁶⁾: „Martensen læser Fru Heibergs Erindringer“, og samme Dags Aften skriver Fru Heiberg til ham⁷⁾: „Nu have vi læst fra 6^{1/2} til 10^{1/2}, og nattet den gode Afskrift ere vi kun komne igjennem det halve af den første Bayerske Pakke⁸⁾, saa der vil

¹⁾ SmL II: Liv. I. Udg. IV, 442.

²⁾ Se IV, 27.

³⁾ Se I. Eks. Var. til I, 255, 22 og 308, 34.

⁴⁾ Et Liv. I. Udg. IV, 438.

⁵⁾ Det ældste Forordskæst, trykt i Fodnote 3 til IV, 27, men efter Indholdet være ældre end det Sted i IIIA (se For. til II, 54, 5-7), hvor Fru Heiberg omtaler Paahegning af Erindringerne, og derfor sandsynligvis skrevet inden Udgaven af 1875.

⁶⁾ VI, 265.

⁷⁾ Krieger II, 280.

⁸⁾ Frk. Sölin Bayers Afskrift af I. Del.

gaas ikke faa Aftener til, forinden vi kommer igjennem det hele til 48. — Martensen paastod, at det meget interesserede ham, at han var vis paa, at det ogsaa af Andre vilde læses med stor Interesse. I Aften var han af den Mening, at det kunde udgives alt nu; om han vil være af samme Mening naar han kommer videre hen i Manuskriptet, kan jeg ikke vide. — Hans Bemærkninger om Forandringer hiar og her maatte jeg bifalde og er meget glad over; hvor svært det end vil blive mig at gjøre disse Forandringer, maas de dog gøres, det føler jeg.²⁾ Videre skriver Fru Heiberg, at hun har Indtryk af, at Martensen helst vil være ene med hende under disse Forelæsninger, og hun er glad over, at Krieger ikke støder. „Gid vi vare færdige hermed, thi det tager paa mig atter at skulle gennemleve Alt dette, og dog er jeg glad over hans Udtalelse i Aften.“

I et langt Brev af 13. Oktober 1876³⁾ gør Martensen nærmere Rede for sine Forslag om Udgivelse: „Jeg har faaet en Idée med Hensyn paa anden Afdeling af Værket, som vistnok maatte ønskes udgivet i Forbindelse med det første⁴⁾. . . . Der bør efter min Formening gøres en anden Inddeling, hvorved de af os omtalte Vanskeligheder ved anden Deel kunne hævdes. Den simpleste og naturligste Inddeling er dog visselig at første Deel indskrænkes til det der angaar Jomfru Pätges og hvorledes Jomfru Pätges bliver Fru Heiberg. Første Deel bør derfor ende med Deres Bryllup hos gamle Hansen i Slangerup, Deres huslige Indretning, Familieliv og Familieforhold. — 2den Deel handler om Fru Heiberg. Den begynder med de høist interessante og fyldige Partier om Fru Heibergs Kunstnervidsomhed, Reise til Paris osv. hvorefter der gaas over til det Manuskript, vi sidst har læst, hvor der gøres nogle ubehjælpelige Forkortninger, selv om enkelte Skjøndtænder gaas i Løbet. Paa denne Maado troer jeg at Vanskelighederne ved andet Bind blive hævdede. — Tillige foreslaar jeg en pikant Slutning paa 2den Deel⁵⁾; at De nemlig paa det sidste Blad siger, at et Spørgsmaal der alt oftere tilforn, til Tider, havde beskæftiget Dem, under den fortsatte Udøvelse af Kunsten og under det fortsatte Samliv med Skuespillere mere og mere paanødte sig Dem med en Magt, der ikke lod sig tilbagevise: Er Skuespilkunsten en moralsk Kunst? Det vil sige: kan den bestaae med de moralske og religiøse Fordringer, der stilles til vor egen virkelige Personlighed? og at De til dette Spørgsmaals alvorligere Overvejeløse og Besvarelse haaber at kunne give et Bidrag, dersom det forundes Dem at udgive 3. Deel af Deres Værk. Spørgsmaalet maatte frenstilles i en vis Uafhængig uden dog at bestræbes. Jeg for min Deel vilde finde det interessant, at der her blev mindet om Skuespillernes Characteristica i Wilhelm Meister, som den lille Jomfru Pätges læste, men ikke penetrerede, da hun ganske gik op i

¹⁾ I Fru Heib. Ark.

²⁾ Sm. Kriegers Denbøger VI, 167 under 29/a 1876: „Lidt blev Martensen færdig til 1849. Han har inter. iand Udgivelse (med Beskrivelser).“ Martensen har da formodentlig allerede nu og ikke senere³⁾, som A. D. Jørgensen skriver (Fr. Liv, I. Udg. IV, 455), udtalt sin Mening, at alt det personlige maatte falde bort ved Offentliggørelsen.

³⁾ Manuskriptet var efter HA og HB at deesse endt uden særlige Slutningsord.

Migsen, medens Fru Heiberg nu suer paa Skuespillere og Skuespillerinder med et Øie, der er beslagget - ikke med Wilhelms eller Mignons men med Forfatterens af Romanen. Ved en saadan Slutning vilde der vækkes Anelser, kastes en Brod ind i Lucernes Sjøle, idet Tæppet falder; ja, mange Læsere vilde nu hverken vide ud eller ind. Alle vilde med spændt Opmærksomhed vente paa hvad der vil komme naar Tæppet atter løftes i tredje Deel."

I Begyndelsen af det nye Aar blev ogsaa III. Del (IIIA) gennemgaaet, men ojsensyligt uden Plan om Udgivelse i den nærmeste Tid. 12. Januar 1877 skrev Fru Heiberg til Krieger¹⁾, at hun om Formiddagen fik Bud fra Martensen ved Fracc, at han vilde ofre 3 Firdage paa hende og Værket, og at han vilde komme næste Dag Kl. 6 for at begynde „Læsningen af Resten“. „Det er grønseligt, at han skal læse mit Kludderie, inden det er vasket og ruset af Dives Haand, men herved er nu Intet at gjøre. Bare han ikke bliver helt desperat, thi han er ikke vant til at læse mine Runer saaledes som De, saa jeg gyser for, hvorledes det vil gaa. Ja, hvad Fanden vilde jeg paa den Gald! Det er ikke godt at strække sig længere end Eas Tæppe er, og det er det, jeg har gjort og beder nu for det.“ I et Brev af 2. Februar²⁾ meddeler hun Krieger, efter at Gennemgangen af de syv Teaterværker er begyndt, at „Martensen har da været hos mig, ydmygt bedende om Forladelse for sin Hefthighed. Han talte i høie Toner om, hvad jeg havde leveret, og som jeg burde udgive i levende Live, naar det stærkt private blev strøget. Gud veed, om jeg alligevel nogensinde faaer Mod hertil.“ — Først 4. April blev de færdige, og Martensen var „elskverdigg og tilfreds“³⁾. Uden Uenighed synes, som det antydes i dette Brev, disse Samvær ikke at være (seet af Josephs Martensen fortæller⁴⁾) om Faderens Drøftelser med Fru Heiberg om selvbiografiske Optegnelser, at Værket „Jotereserude Martensen levende, og meget deraf beundrede hun i høj Grad. Men ved Siden af det meget, han bifaldt og var enig med hende i af det, hun meddelte ham af sit Manuskript, var der dog adskilligt, der ikke tiltalte ham. Dels var der det, han fandt alt for vidtledigt, dels var der Udtalelser, han alvorligt misbilligede og indværgende bad hende om at slette. Paa flere Punkter røede hun sig efter ham, men paa andre var hun ubøjelig. Han var stærkt optaget deraf. Som næsten altid, naar noget satte hans Sind i Bevægelse, kunde han ikke holde det tilbage oven for os i Hjemmet, og ofte, naar han i den Periode kom hjem fra sine Besøg hos den ellers saa beundrede Veninde, udtalte han sig dødelende og belysnet hovedrystende om hendes Stejlhed over for hans alvorlige Raad.“

Drøftelsen med Martensen er Baggrunden for den foran omtalte indgaaende Gennemrettelse af Manuskripterne, som fandt Sted i Tiden mellem 1876 og

¹⁾ Krieger II, 282.

²⁾ Krieger II, 284.

³⁾ Krieger II, 285.

⁴⁾ H. L. Martensen i sit Bogen og blandt sine Venner (1918), 182 f.

1878. Fra denne Periode er ogsaa følgende Fortale til den paatrækte Udgave af de to første Delle¹⁾:

FORORD

Da jeg i sin Tid (Februar 1856)²⁾ begyndte at udsædte Erindringer af mit Liv, havde jeg ikke mindste Tanke om, at der nogensteds skulde blive Spørgsmaal om at offentliggjøre dem. Senere opstod vel den Tanke hos mig, at dette muligens kunde ske efter mit Død, da der lidt efter lidt kom Ansøgere frem heri, saa vel i Kunsten som i Livet, der kunde vække Eftertanke, men intet Øieblik faldt det mig ind at udgive dem i levende Live. Indtilind her jeg all i flere Aar været opfordret af et Par af mine Venner, som kjendte, hvad jeg her har nedskrevet, til ikke længere at være hemmet, i første Øieblik gøs jeg tilbage herfor, men efterhaanden gjorde jeg mig fornøitig med Tanken herom: og det af følgende Aarsager: Aarsene gaa, det ene efter det andet, og med dem Interessen for en Personlighed, hvis Vidskabshed løser Bieblikket til. Mange af dem, der i Aarenes Række have vist mig trofast Venkab, har Døden berøvet mig; mange af dem, der have glædet sig ved min offentlig Vidskabshed, ere lykkedes bort, og jeg vilde dog gjerne — inden det er for sildt — tale til nogle af dem, der af sammelt Venkab ville lytte til mine Ord, og ikke kun til en ganske ny Skole, for hvem jeg er fremmed. Altsaa, jeg lader nu en Del af de Skildringer af mine Livserindringer, der hidtil har gjennt i Mærket af en Bortstøffe, se Dagens Lys. Men idet jeg nu, efter en Del Modstand, bekvæmmer mig herfor, hader jeg, at man vil forstaa, at et Menneske, der ganske umiddelbart leder sit Liv, med Erindringeres Skove og Marker, Høder og Dale, passere forbi, for ligesom at standse dem og Øieblik og se — med skjæppet Blik — i hvilken Belysning nu Alt stiller sig for Øie og Tanke, at et saadant Menneskes Afsende maaske bedømmes paa en anden Maade end Dens Afseende, der optænder som Skrivemaade af Profession.

Jeg kommer altsaa i Hast om, at der endnu ere nogle Tilbæge af dem, som, idet jeg hører paa deres Døje, venligt vilde sige til mig „Kom kun nærmere! Vi kjende dig!“³⁾

¹⁾ Her trykt efter Fsk. Verdelins Afskrift, efter Papirbrevet af detsme antageligt fra 1879 (i Luugst: B. Manuskripter). Sml. A. D. Jørgensen's Udtæg deraf i Lit. Lit. 1. Udg. IV, 436.

²⁾ I Koncepten er der først skrevet: 1856.

³⁾ I samme Lag som det ovenfor trykte findes flg. Forordet-hast, efter Biekket af detsme skrevet dels før dels efter Februar 1876:

Forord.

En Eftermiddag i Februar 1855 sad jeg besjælvat paa Spikvædsstuen i vor Dagligstue og stirrede ind i Kalkbrørens knitrende Flamme og Brogen, medens et Myr af Tanker forstrebte mit Sind ved Erindringen om de Krenkelser og triste Begivenheder, der efter i Aar havde huseret under de triste Theaterforhold, hvormed Heiberg havde haft en haard Kamp i henved 7 Aar igjennemfor det umæsigelige Personale, der modsatte sig Alt, hvad hun ønskede at gjenneføre for at have den nationale Scene, hun havde elsket fra sin tidligste Ungdom, og hvorpaa hun selv som Digtar havde indset sine bedste Kræfter. At jeg i denne Kamp stod paa Heibergs Side, vil man vel finde rimeligt. Men i mange Aar lykkelige Theatertid var i de sidste Aar i den Grad forrykket og tilintetgjort, at mine Tanker i den Grad vare optagne af denne Modgang, at jeg saa godt som ikke kunde sonde mine Tanker paa noget andet end den Sorg og Uro, som [i] denne Modgang i det, som tidligere havde gjort mit Liv saa lykkeligt. I denne Stumning sad jeg nu efter her i Tusmørket og stirrede ind i den knitrende Ild, indtil jeg usammenlig sprang op og høit udbrød:

Frå Tiden ca. 1876—79 er ogsaa følgende med Mortensens Forslag stemmende Slutningsord til II. Del (ejsensynligt beregnede paa at ende den paa-tænkte Udgave af de to første Dele¹⁾).

Hvad i Alverden skal jeg dog gjøre for at sætte mit Sind i Ro og slippe de kængende Tanker, der holdt forfulge mig. — Jeg gaar jo rent til Grunde. [Ovenstaaende første Parti af Pønskedkædet kan if. det violette Bæk tidligt være skrevet i 1876. Det har ejsensynligt erstattet sig, overstrøede Indledning til et endnu ældre, kortere Udkast, hvad Ordet „Følger“ har indtruffet med Blyant i første Linie: „Et Efterbilledag i Februar 1855 i Tusmødet sad jeg paa Selskabsstuen efter en stormfuld Theatrasession, trav, ledig og stivende ind i Kalkdovnsilden, medens et Myr af urolige Tanker gennemkrydsede mit Hoved. Mit tidligere lykkelige Stilling ved Theatret var forsvundet ved den uheldige Sælling, som Heiberg var kommen i til det uheldige Theatropersonale, med hvem han nu som Theatredirektør i henved 7 Aar havde stridt en Kamp for at lade det Theatret, som han fra sin tidligere Ungdom havde elsket. At jeg i Kampen stod paa hans Side, vil man vel finde rimeligt.“ Den overstrøede Del af dette ældre Udkast, der, som det vil ses, indeholder nogle Genoptagelser, fortsætter:] Denne Kamp mellem min hele Tilværelse og den Mand, der stod i Spidsen for samme, havde imidlertid tilføjet mig en daglig Lykke, saa at min Tilværelse nu var rolig og behersket af de bedste Følelser af Mogen, jeg holdt havde skaket høi. Mit Sind var forstærket og jeg bejmed af min Sær og Uen, i denne Stemning sad jeg nu her og fulgte med Øiet de Geister fra Kalkdovnsilden, der sprattede ind og ud. Hvad skal jeg dog gjøre, tilbød jeg tilføjet høit, for at komme ud af denne Sindstemning, hvori jeg i de sidste Aar lever? [Ordene „Aar lever“ er overstrøet med det violette Bæk, hvorved Sætningen bliver ufuldstændig.] Hovedet skal jeg komme bort fra alle de frøstøede Tanker, der nu pine mig. Jeg gaar jo rent til Grunde i al den Modstand mod Heiberg. Hvad skal jeg dog hente paa, der kunde give min Interesse en anden Retning end det ublykkelige Theatret? Jeg maa finde paa noget, thi dette her er usædvanligt at gaa op i. Med Et faldt der mig en Tanke ind, som aldrig var kommet inden for mit Hoved tidligere. Hvad om du nedskriver og fordyndte dig i Fortiden for at glemme Nutiden [Ordene „i Fortiden ... Nutiden“ indskrevet med Blyant] og nedskriver din Barndoms Historie og levende op igjen i din Barndomshistorie, der endnu naar saa levende for dig. Ingen behøver jo at læse det uden høit Heiberg og hans Moder; thi at skrive Noget, der skulde trykkes og læses af Anden, faldt mig intet Øieblik ind. I et Nu spurgte jeg op, med et Ark Papir for stum at begynde paa mit [herefter er overstrøet Ordet „nu“.] Læser, jeg holdt nu en lille Tale for mig selv. Jeg vil [herefter er Ordet „nu“ overstrøet med violet Bæk] nedskrive Alt, hvad min Hukommelse rummer uden al Refleksion om, hvad noget om hele Menneske vil synes herom, blot fortælle usmiddebart, hvad min Erindring kommer. Paa Vandskælfølelserne med de neddrivne sine Livserindringer vil jeg det ikke tænke. Jeg vil nedskrive aalene, ærligt og sandt, hvad der er mest mig i Huset af Begivenheder, af Mennesker og den Aandsudvikling, jeg lidt efter lidt har gjenoptaget ved Tilfældigheden af Sammenstød med andre Mennesker, med mit Barndomsbarn, Forældre, Spikende og øvrige Slægt. [Herefter er med samme Bæk som den omstøede Tekst overstrøet: „Naar der da er Liv og Smidbrød heri, vil det vel kunne trække at læse af Anden, i hvis Hænder det naar. Det har altid været min Mening, naar jeg har best Andre's Livserindringer.“] Men uforbeholdent, saubent og oprigtigt og uandru skal det være; thi et Livs Erindringer er ingen Novelle, ingen Roman, intet Skuespil [thi er ... Skuespil“ er tilføjet med Blyant].

Herefter er efter ny Linie (og tilføjet med violet Bæk, altsaa tidligt i 1876:) Jeg har ofte tænkt, naar jeg læste Andre's Erindringer nedskrevet, at jeg altid ønskede en vis Oprigtighed, der gjorde, at man nu ved Læsningen først ret kom til at kjende dette Menneske. Mig synes, at et Læser måtte være en saaben Udtalelse, der kunde give dette

¹⁾ Udeladt i HC af A. D. Jørgensen; Originalen i Læseret: B. Manuskripter.

Naar man har fulgt et Skykke Vei med en Skuespillerindes Liv, da Jeters Tanker udvikleligt, ja, med Magt kom til Goubes berømte Digtervech „Wilhelm Meister“; thi her to vi tænet med Moderhaand eller Afdyngninger af den Plantestøvden, hvormi her se Tals Inter mangler indtungen det sidste store Spørgsmaal, — dette foretog eller skydes tilbage tilbage af en uafbenyttet Spør. Ikke vidste, ikke møde jeg i min tidlige Barndom, da dette Digterværk kom mig haand og gjorde det nægtige Indtryk, at jeg fattigt, ukendte Barn, som blev betrevet af denne nye Verden, disse ukendte Skikkelser, at et Terpe rullede op for mig, og at jeg saar som i et Spill den Verden, hvori jeg selv engang skulde udføre en af Hovedrollerne naturlige, naturlige Livsopgave. Et Skykke af Veten er nu tilgængeligt, med et betydeligere staar endnu på pjeemvandre. De, som føle Jetersesse ved fersendeles ut følge min, ville, hvis det forunder mig ut fortænte disse Meddelelser, se gjenne min lange Erfaring, hvad Dybdern og Heiderne har for Pæer i sig for den menneskelige Sjæls lidere Udvikling. Fæer, der føer til det store ofte udtalte Spørgsmaal: Er Skuespilleren en moralsk [Heretter har A. D. Jørgensen indsat Ordet: berømt] Kunst?

Før Iværksættelsen af Planen om Udgivelsen af I. og II. Del ønskede Fru Heiberg dog at høre Andres Mening og bad ham derfor om at læse Manuskriptet¹⁾. Denne mangeaarige Ven af det Heibergske Hjem kendte sikkert, skriver hans Søø Poul Andre²⁾, „af hendes Omtale eller fra selve Manuskriptet store Partier af disse Erindringer længe forinden de udkom, og ved mangen Leilighed have de været Gjenstand for deres Samtale, ogsaa saaledes, at Fru Heiberg, uden maaske ligefrem at meddele Andre Hensigten med sine Spørgsmaal, har opfordret ham til at udtale sig om Forhold og Personer, som hun vilde berøre i sine Erindringer. Ikke sjelden gjenkjender jeg Andres Røst, næsten hans Udtryksmaade, i smaa Bemærkninger om politiske Personligheder, om Lehmann til Ex. med „den routinerede Veltalenhed“ og „exalterede Begeistring“³⁾, som gjorde det vanskeligt ogsaa for Andre at tage ham alvorligt. Vistnok har Andre ogsaa taget Ordet for Udeladelser og Forkortelser af saadanne Episoder, der forekom ham allfor intime til at indvie Offentligheden i, jeg veed, at Fru Heiberg fulgte hans Raad bl. A. med Hensyn til Skildringen af de sørgelige Forhold i hendes Barndomshjem.“

Før Andre nu omkring Begyndelsen af 1880 læste I. Del, har han dog næppe kendt selve Manuskriptet, hvad man vel kan udfæde af hans Brev til

Liv en psykologisk Interesse, en som vist kunde komme tilvænt Hænsning af det foreg. Ord uafker] for Andre. Hvad et Liv eller begrebe af Erfaring og Livsforhold, kunde jo bruges til at skrive Romaner, Noveller, Dime etc. Men et Livet, mente jeg, maatte være en fornølig, behagelig Læsning, der fra dette Øjeblik fuldt ud påvirkte maatte ligge uafbenyttet for Alle. Men vil man medskrive sit Liv saaledes, da endte man paa, at læse saavel, ingen Foruden endte Læsningen tilbage fra et modtaget Fortælligheden. Jeg mente, at den, der i al Oprigtighed vilde have Lov at udtale sig, maatte betragtes som fortællende Venner [1], hvor den En talte til, den Anden hørte efter med et velvilligt Smil, der vel kunde ønske det læste, men døde i Kjærlighed. Afsent og saadnu har jeg været at medskrive, hvad Livet har lært mig.

¹⁾ Se A. D. Jørgensen i Et Liv, I, Udg. IV, 436.

²⁾ I „Carl Georg Andre“ I (1897), 206 f.

³⁾ Sm. Et Liv, II, 118 f.

Fru Heiberg 6. Januar 1880¹⁾: „Jeg længes ret efter at gjensee Dem na, da jeg har gennemlæst Manuscriptets første Deel, som paa mange Steder har bevæget mig længt mere, end jeg kan udsige. At min Besandring for Dem kunde være, har jeg hidtil betragtet som umuligt, men maa dog nu indrømme, at det utrolige er skeet.“ At Andra til Manuscriptet har gjort en Del Bemærkninger, netop af den Art, som Poul Andre nævner, fremgaar af Varianterne²⁾, og det maa være efter at have gjort sig bekendt med disse, at Fru Heiberg 31. Januar 1880 i et Brev³⁾ takkede ham for hans „milde Dom og for [hans] Bemærkninger, som naturligvis ville blive tagne til Følge. — Gid De nu ikke maa trotes ved Fortættelsen af et Arbejde, som jeg føler, at kun et sandt og opoffrende Venskabs vilde påtage sig.“

14. Februar s. A. fik Andra Manuscriptet til II. Del⁴⁾, og det er vel herom, han 15. Marts havde en Drøftelse med Fru Heiberg⁵⁾. Antageligt har Andra ved denne Lejlighed udtalt sig med megen Varine om Værkets Indhold, men nu, om ikke for, frarøbet Udgivelsen af Erindringerne i Forfatterindens Levetid⁶⁾. Og det er vel Andras tungt vejende Forestillinger ved denne Tid. Fru Heiberg mindedes i sit Brev til Krieger 27. Juli 1896, hvori hun om Erindringerne skrev⁷⁾: „Andras Ord lyder bestandig for mine Øren; han sagde: „Husk paa, at De har mange Misundere; giv det derfor først ud, naar De ikke mere er til.“ Dog, vi to have jo talt saa ofte om, hvad der var rettest i denne Sag, og ogsaa hos Dem har jeg altid syntes, at De holdede til Andras Mening.“ Om Andras Stilling til Publiceringen skriver hans Son⁸⁾, at „saa bestemt var Andra vietnok imod en saadan, at han end ikke sympathiserede med Udgivelsen af det lille Brudstykke, der findes i Festskriftet til Krieger i Anledning af dennes 70-aarige Fødselsdag, hvor fortrinligt end Indholdet forekom ham, anderledes forklarer jeg mig ikke en lille spøgefuld Paaskrift⁹⁾, hvormed Fru Heiberg sender ham et Særtryk af dette Afsnit.“

Andra leste i Sommeren 1880 videre i Manuscripterne, antageligt III. Del og maaske ogsaa den endnu næppe afskrevne IV. Del. 5. Juli skrev Fru Heiberg fra Sandefjord i Norge til Krieger¹⁰⁾: „Hvorledes mon det gaar Andra med det forsegede store Manuscript, jeg gav ham sidste Gang, jeg saae ham? Mig synes, at han modtog det med megen Overraskelse over dets uanstændige Om-

¹⁾ I Fru Heib. Ark.

²⁾ Andras Bemærkninger i MS er skrevet med Blyant og kendetegnet ved et „A“ i Marginen.

³⁾ Originalen i C. G. Andras Arkiv i R. A. Trykt i „Carl Georg Andra“ I (1897), 272.

⁴⁾ Se Kriegers Dagbøger VII, 227.

⁵⁾ Se Kriegers Dagbøger VII, 241: „Andra talte i Aften med Fru Heiberg om Manuskr.“

⁶⁾ A. D. J. i Et Liv. 1. Udg. 3, 436.

⁷⁾ Krieger II, 371. Brevet er uanfærligt rettet i Et Liv. 4. Udg. IV, 40.

⁸⁾ Se Carl Georg Andra I, 291.

⁹⁾ „Hr. Geheimeraad Andra, til Trods for, at De er værdig, Johanne Luise Heiberg“. Se Fleeming Dahl: „Det Andra-Heibergske Venskabs“ i Hist. Medd. om Kbh., 2. R., I (1935), 266.

¹⁰⁾ Krieger II, 334.

læg." Efter sin Hjemkomst indledt hun Andre til Middag, for at hun kunde takke ham for den store Tjeneste, han havde vist hende¹⁾. Den Omstændighed, at hun kun i Manuskriptet til I. Del har gjort Bemærkninger, tyder indvirkende paa, at hun som foran omtalt allerede i Foråret havde raadet fra Udgivelse; og at Fru Heiberg allerede da har besluttet at følge hans Raad turde vel lægges til, at hun under Sommeropholdet i Norge Juni-August studerer de P. A. Heiberg-Gyllenborgske Breve og altsaa synes at være i fuld Gang med Forarbejderne til Bogen om Heibergs Forældre²⁾. Fru Heibergs ringe Iver for at læse Edvard Brandes' Bog om „Dansk Skuepilkunst", der udkom i Foråret 1880³⁾, peger vel ogsaa i Retning af, at hun har skrinlagt Tanken om i hvert Fald nu at udgive sine Erindringer.

Men da Fru Heiberg i Efteråret 1882 havde udsendt Bogen „P. A. Heiberg og Thomasine Gyllenborg", der paa en vis Maade kan siges at danne Baggrunden for hendes egne Erindringer, kom Spørgsmaalet om Udgivelsen af disse atter op⁴⁾. Dette fremgaar af et „Forord til mit Levnel", i hvis Margin Krieger har bemærket, at det er „skrevet i Sommeren 1883 under en viden opgiven Forandring". Det har følgende Ordlyd⁵⁾:

Naar jeg nu, efter 28 Aar — saa længe er det siden at jeg begynte dette mit Livs Opgavebrev — paa ny gennemlæser alle disse Blevte, da griber mig en Forandring over maalt og meget, som jeg har hørt Mød at nedskrive, men mest af Alt forundrer mig den Uforbeholdenhed, hvormed jeg udtaler saa meget til min egen Hæse, om den Anerkendelse, som er blevet mig ydet, dels af Publikum og dels af mine samtlige Venner og Bekjendte. Men man maa vel huske paa, at den Arbejdssjællighed, hvormed jeg har udtalt mig, saa vel om mig selv som om andre Mennesker og Forhold, ligger i, at det, i alt Fald i det Tidspunkt, hvortil det blev nedskrevet, ikke et Øjeblik faldt mig ind, at det nogeninde skulde trykkes og offentliggøres. Den Tanke kom først til Liv længe efter det Tidspunkt, hvortil mit Levnet blev nedskrevet⁶⁾, og⁷⁾ hvad den uforbeholdne Maade angaar, hvortil jeg omtaler mig selv, da hidrører den derfra, at jeg under Fremstillingen ligesom stod udenfor og betragtede mig selv som en Person i Afstand, En, som jeg skildrede næsten som en Afgjeld, hvis Liv var sluttet, og som læst havde et gjæve Ord den endnu levende Personlighed, der nu først min Pen. Idet jeg skrev, tænkte jeg ikke paa, hvad man vilde sige herom, ikke paa den kühle, skarpe Kritik, men kun paa at udtale, hvad der huede i mit Indre, kun paa at klare alle de Tanker og Betragtninger, der i Aarens Løb havde gjaeret i mit Sind, og jeg tænkte dem med Husket om, at de skulde fremtræde med den sjest muligt Sædelighed. Jeg kan høre Nogle sige: „Ja, det var naaet af dig; thi det store Publikum taaler ikke altid den fulde Sædelighed. De have en Tilbøjelighed til at lægge til

¹⁾ Brev af 29/8 1880 i Aandens Arkiv.

²⁾ Krieger II, 327, 359. Sm. Et Liv. I. Udg. IV, 343 f.

³⁾ Se Brev til Krieger 1/4 1880 (Krieger II, 329). Sm. Et Liv. III, 202.

⁴⁾ Sm. Et Liv. I. Udg. IV, 486. A. D. Jacobsen siger her, at det var Erindringsbogens første Hulsdel, der gik op for Taks om et udgive. Af det 29. synes det dog at frestages, at Fru Heiberg ønskede det ikke udgivet om.

⁵⁾ I Tæppet: B. Manuskriptet.

⁶⁾ Sm. IV, 24.

⁷⁾ Reften af Udkastet er gengivet af A. D. Jacobsen i Et Liv. I. Udg. IV, 437, i hvilken Form det her er trykt.

og trødte fru, alt om det konventioner deres egen Tankegang om Mennesker og Begivenheder. De stodes let ved et Skriftemaal, der ikke er indlyst i Slægte Følger; de søgte vel Sandheden, men leet med andsigende Øjne, ikke med et freidigt, åbent Øjeblik. Min Andelse har det altid været, den ville sig nu føle eller rigtig, at naar man fuler Trang og lyst til et gjennemløbe vil Liv og smagte de Tanker, Kamp og Skæbner, man har været underkastet, da bør dette, hvis det får stæde skal indeholde en Lærdom, ske med fuld Afsenhed, uden anden Frygt end den, at Næset kunde indsnige sig af Usundhed og upaalidelig Fabrik. Kun man ikke det, da man Memotrer opgives; er der ikke i den rene Sandhed nogen Poesi, nogen Lærdom for Andre, ja da er det bedst at lade det Hvide fare og hugge sig Læs Erindringer op i Noveller og Skæbner. At afholde sig rent fra at føre Præsen, kan være vanskeligt nok, naar det indre Liv ligesom blyser af Minder, der daglig trænge sig frem med Trang til Udskæle.

Naar man ikke altid kan tjene sin egen Person saa langt, at den starr som en Fjæmmed fur vor Betægtelse, ja da overfalder man af en Undseelse, der kan ende med en næsten chyngeilig Følelse ved at beskæftige sig saa længe med sig selv, hvad der jo let for Udsende af en usædelig Forfængelighed. Mange Anfægtelser har jeg i de senere Aar haft i denne Hensigt: de have ofte været saa store, at jeg da det store Manuskript endelig læs færdigt, ofte tænkte, om det ikke vilde være en Lykke, hvis en Hæbeund eller en anden Tilfældighed i et No tilfældigt det Hvide. Men til selv at putte det i Huden, dertil havde jeg ikke Kraft og som mig syntes heller ikke Ret. Jeg har desuden en vis Taknemmelighedsfølelse overfor dette vidtløftige Arbejde; thi hvor mangen en Gang har det ikke lettet mit trykkrædte Sind, der blev frejort ved paa Papiret at udtale, hvad jeg ikke mundtlig kunde udtale for Nogen, af Frygt for ikke at blive forestaaet. Du vil, min Læser, maaske sige: det samme kan jo overpas dig med Ja, viselig, der har du Ret; men blandt de mange Læsere er der dog maaske nogle, som Skæbnen aldrig har ført i min Nærhed, og som dog ville sige: tal du kun frejdigt ud, vi ville forstaa dig! Havde jeg ikke den Tro, at En og Anden kunde drage Nytte af et Læsnet som mit, da skulde jeg viselig have Kraft til at tilføjede det Blod for Blod.

Fra en lidt senere Tid, vistnok Foråret 1884, hidrører følgende Udkaat til „Slutningsord til det hele Værk“¹⁾:

Da jeg i Vinteren 1883—84, almas i mit 72. Aar, paany gjennemleste mine igjennem en saa lang Aarsrække og i sin forskjellige Stemninger nedskrevne Livserindringer, blev jeg ofte betænkelig og uselig, ikke fordi jeg i noget Punkt har forandret mine Ansiktsaar, men jeg spurgte mig usikkert selv: hvorledes vil Verden dømmes om den Fremodighed og Afsenhed, der lyer ud af det Hvide? Hvad vil man tænke om de afarbejdede Domsse, jeg ikke sjelden har udtalt? Vil Verden paaskjønne den Oprigtighed, den Fæstlighed, hvormed jeg træder den indse? Jeg veed det ikke; men jeg haaber, at man ikke vil kunne misjonde den Sandhedskjærlighed, som har besjælet mig, og man vil vel ogsaa forstaa, at jeg haaber paa min Husbonds og mine egne Vegte har følt en stærk Opfordring til at udtale mig om mangt og meget. Men vilde jeg skrive, maatte det blive i den Uforbeholdenhedens og Frihedsfølelses Aand, hvori det er sket.

Lad mig endnu kun tilføje: Alderdommen er mild, har i alle Tilfælde været det. I mit

¹⁾ Trykt af A. D. Jørgensen i Et Liv, 3. Udg. IV, 439 f., i hvilken Form det her gives Originalen i Løggæt: B Manuskriptet. Paa Konceptet dertil har Krøyer noteret „Omskrevet April 1884“. De Linier, som kom til at slutte sidste Del af Værket, er antageligt formuleret i 1885 (se 4. Udg. IV, 23).

Hjerte har jeg forløstet Glæde alle dem, der have forevillt mig Uno og Sverre, og der naar nu kun tilbage at udvise min Tak til de Mange, der have fortaget mig, i Kirsten, i Livet.

Vel fra endnu senere Tid er følgende

FORORD TIL VÆRKET¹⁾

Dese mine Optegtelser af mit Liv ere begyndte 1855 og fortsatte til 1859, da en Pænter paa 6 Aar indtraadte, 1860 døde min Husbond, og Lyden til at fortsætte udblev. 1861 begyndte jeg paany, og fortsatte med mindre og større Mellemrum.

At jeg er en Dilettant i Skrivekunsten vil man hurtigt opdage, men dog søger jeg her at fremsætte mig for et større Publikum for at meddele det mit Livs Tilværelser og Erfaringer. Jeg har i dese Meddelelser blandedt mit private Liv sammen med mit offentlige, fordi det er min Afsigt, at disse Læse sammene, naar et Levnetsløb skal give et helt og ikke et halvt Billede af Personen.

Harde dese Meddelelser kommet frem for 30 Aar siden, da troos jeg vist, at mangen en Ven, mangen en Veninde i Publikum havde læst dem med Interesse. Hvorledes det nu vil gaa, er en anden Sag; det er nu sandsynlig en Fremmed, der træder dem i Møde og som de skal give Bekendtskab med. Gaa da Billedet af denne Fremmede indsees kunne skaffe sig nye Venner og Veninder, i et Fald Sjæle, der end kunne forstå hendes Lidelser, hendes Kamp og hendes Glæder.

„Værket“, som det saa ofte ses kaldt, harde, oplyser A. D. Jørgensen, i Tiden omkring dets første Afhandling (Efteråret 1879) faaet Titlen „Et Menneskes Liv“, noget senere (fuld omkr. Midten af 1880'erne) ændredes den til „Et Liv, gennemlevet i Erindringer“²⁾.

Det turde maaske være i Forbindelse med de fornyede Planer om Udgivelsen af Værket, at Fru Heiberg i Foraaret 1884 havde overladt Heibergs Sekretær i Teaterdirektionen, den senere Leder af Teatret, Kammerherre F. J. G. Berner, i hvert Fald væsentlige Partier af Manuskriptet til III. og IV. Del (herunder Afhandlingen om Skuespilkunsten) til Gennemsyn. Efter Læsningen udarbejdede han nogle venlige, men dog kritiske teaterhistoriske Bemærkninger, som han tilsendte Fru Heiberg, idet han tillige af Betsyn til endnu levende Personer, bl. a. Phister, udtrykte Betænkelighed ved Udgivelsen paa det daværende Tidspunkt. Øjensynligt med Hensigt paa det Hele gaae han paa et af Bladene følgende Notits: „Jeg har aldrig læst noget Skjønnere end Skildringen af Deres huslige Samliv med Fransaad Heiberg. I sine Hovedtræk vidste jeg jo nok at det var og maatte være saaledes; men alle de mange Details som her oprulles for Blikket af hans sine ridderlige Opmærksomhed og dybe og varme Følelse, ere ligesaa oploftende som rørende at læse, og træde dobbelt klart frem fordi de som i Relief have al den Lumpenhed og Bag-

¹⁾ Første i Løggætt: B. Manuskripter i Fru Heibergs Koncept og Renskrift. Er trykt af A. D. Jørgensen i Et Liv. I. Udg. II, 268 f. med Betænkelsen set i Forfatterindens sidste Aar trykt benævntes i Forord.

²⁾ Se Et Liv. I. Udg. IV, 434, 439. Sml. Fru Heibergs egenhændige Titelblad i Løggætt: B. Manuskripter, hvor „Et Menneskes Liv“ med Krigens Haand er ændret til den sluttede Titel. I Hauda Brev til Fru Heiberg 27/1 1886 nævner Manuskriptet som „Et Liv, gennemlevet i Erindringer“.

1) De gennemlevte i Erindringer. IV

vaskelse, hvorned have Sjæle og urene Natureer omgave ham fra alle Sider²⁾. Andre Udtalelser af ham findes i samtidige Breve til Fru Heiberg, saaledes skriver han 20. Marts 1884: „Jeg har ligesom med den mest levende Interesse gjennemlæst hvad De modgav mig, og skal nu paany gjennemlæse det idag. Kun en Aand som Deres er i Stand til en saa djærv og frygtløs Fremstilling af Personer og Forhold; en mindre Aand vilde ikke have været det; men naar De engang har indtaget dette Standpunkt, ere de enkelte Smaa-bemærkninger, som jeg imorgens skal tillade mig at fremsætte, selvfølgelig af forsvindende Betydning³⁾“.

Noget senere overlod Fru Heiberg hele sit Manuskript til A. G. Ø. Hauch (f. 1836) — som havde været hende behjælpelig med Bogen om Heibergs Forældre — ejensynligt i den Hensigt, at han skulde bistaa hende med Redaktionen og Udgivelsen af Værket⁴⁾. Et Brev fra Hauch til Fru Heiberg af 8. Januar 1886⁵⁾ viser, at hun maaske havde faaet „Papirene“ i Efteraaret 1885, men uden Forpligtelse til at læse dem med det samme, end ikke i Løbet af den kommende Vinter. Paa Fru Heibergs Forlangende sendte han imidlertid nu Manuskripterne tilbage, skønt han ikke havde tilendebragt Læsningen. Noget systematisk Gennemgang af Værket sammen med Forfatterinden synes ikke at have fundet Sted, men Hauch har ved Parenteser og Marginalbemærkninger stillet en Del Forslag mest til rent redaktionelle Ændringer. Til II. Del (IIB) er hans Bemærkninger dog yderst faa, maaske fordi denne var afskrevet og samtidigt gennearbejdet af Krüger. I IV. Del ses hans Haand kun i Begyndelsen saant i Afhandlingen om Skuespilkunsten.

Hauchs Samarbejde med Fru Heiberg blev ikke af Varighed; det blev brudt afbrudt efter en Samtale, han Lørdag den 9. Januar 1886 havde med hende om Værket. Han gjorde ved denne Lejlighed forskellige Indvendinger imod dets Indhold og Form, og Fru Heiberg følte sig saa ilde berørt deraf, at hun dels i Samtalen, dels i et følgende Brev tilkævede, at hun forstod det saaledes, at han ikke følte Interesse for hendes Selvbiografi, hvorfor hun ikke ønskede fortsat Bistand. Dette Fru Heibergs Brev foreligger ikke, men derimod findes et længere Brev fra Hauch dateret 19. Januar 1886 om denne Afslutning paa Samarbejdet. Da dette Brev indeholder en udførlig Kritik fra en samtidig højtudannet og interessent Personlighed, der vel var Ven af Fru Heiberg og hendes Kunst, men dog ikke hørte til den lille Venne- og Beundrerkreds, der gennem Aarene havde fulgt Erindringsværkets Tilblivelse, gengives dette Brev her in extenso, blot med Udødelser af ganske ligegyldige Bemærkninger:

²⁾ Berners Bemærkninger findes i Løgget: B Manuskriptet. En Del af dem saafes i Varianter og Noer i nærværende Udgave.

³⁾ I Fru Heib. Ark. ydeligere Udtalelser i hende Breve af 1/4 og 1/2 s. A. — Berners Arkiv i kgl. Bibl. indeholder en Del Breve fra Fru Heiberg, men intet om denne Sag.

⁴⁾ Smk. Et Liv, I, Udg. IV, 406. Naar A. D. Jørgensen der antyder, at det var paa et noget tidligere Tidspunkt, Hauchs Arbejde med Manuskriptet fandt Sted, stemmer det ikke mod Hauchs i det Eg. tilkævede Brev.

⁵⁾ Føljesidet af Hauch dateret 1/4 1886. Findes i Fru Heib. Ark.

Kjære Fru Heiberg!

Jeg takker Dem for de Ord, hvormed De slutter Deres Brev til mig. „at vi altid ville kunne mødes i Livet som gamle Venner“. Dette er smukt og nobelt sagt af Dem, med Glæde og Taknemmelighed modtager jeg Deres Tilsgaet.

Skjønt jeg naturligvis ikke kan tænke paa at indvænde noget imod en Beslutning, som De finder nødvendig for Deres Liv, saa De dog tillade mig at inddrages nogle af Deres Udtalelser, thi De tillægger mig Meningene, som jeg aldrig har hørt og følgelig heller ikke kan have udtalt. Da jeg i vor Samtale Lørdag d. 9de Januar saa uventet fik det Spørgsmaal af Dem, om det ikke var saa, at jeg ikke følte Interesse for Deres Selvbiografi, saa var mit Svar fulgent det, som De gengiver i Deres Brev. Jeg svarede, at jeg fandt, at den trods de mange interessante Partier, som den indeholdt, dels var for bred, og dels at den ikke stod paa Højde med Deres fortreffelige mundtlige Gjengivelse af, hvad De har oplevet eller fundet ved Reflexion. De forekom mig — ligesom Wolhaven — at udvikle Deres Tanker mundtlig med en Genialitet og Friskhed, som jeg ikke saaledes fandt i det skrevne Ord.

Men dette er noget vidt forskjelligt fra den haarde, koldt nedrivende Dom De tillægger mig. Tillad mig at paa ind paa de enkelte Punkter i Deres Referat af mine formentlige Påstande. De tillægger mig den Mening, at Deres Liv som Barn ikke har Interesse. Dette er saa langt fra Tilfældet, at jeg tværtimod finder denne Del overordentlig interessant, og jeg vil beklage meget, om den ikke bliver udgivet. Jeg er endog — i Modsætning til Gehejmeraad Andreæ — af den Mening, at der ikke burde udelættes noget af Deres uforholdne første Fremstilling, men at det burde med.

Andersledes forholder det sig med det andet Punkt, Herom skriver De: „Hvad jeg troede vilde interessere, nemlig at see, hvorledes et under saadanne Forhold opvoksende Pige barn, udsat for moralsk Fortabelse, holder sig ren ad de sædvanlige Veje, blot ved at bede Gud om Hjælp og Bistand som f. Ex. i Fristelsen ved den unge, smukke Militærs lidenskabelige Cour, finder De kedsoemmeligt og vil have strøget“).“

Jeg finder det nu ikke „kedsoemmeligt“ — dette, som de fleste andre Prosodikater, saa De erindre, at De har lægt mig i Munden, De har troet, at jeg mente det saaledes, og kun af Høflighed ikke udtalte det — men jeg finder, at det ikke har den psykologiske Interesse De tillægger det. Enhver kan uden at det siges, forstaa hvilke overordentlige Efterstræbelser en Kvinde med Deres eminente legemlige og aandelige Fortrin, udsyret som værdelig Isaa Kvinder have været, saa have været Gjenstand for. At De har holdt Dem ren under disse Efterstræbelser, trænger man ikke til noget Bevis for. Deres hele Liv som Kunstnerinde, som Johan Ludvig Heibergs Hustru kan vel fritage Dem for at anføre slige Beviser. Jeg tilstår derfor, at Deres „Liv, gennemlevet i Erindringer“, i mine Tanker vilde vinde ved Udeladelsen af disse for Publi-

) Sml. I, 74 f.

kan mindre vigtige Details, som ikke sige andet end, hvad enhver kan tænke sig, og særlig Episoden med Officeren finder jeg ikke af videre Betydning.

De tillægger mig den Mening, at jeg vilde have udeladt Sommeropholdet i Hirschholm. Nej, det har jeg aldrig sagt eller tænkt. Jeg har kun sagt, at jeg ikke blev saa stærkt sisset deraf, fordi jeg havde iødfiret mig saa stærkt i Situationen ved Hertz's dejlige Digte — men det kunde aldrig falde mig ind at foreslaa det udeladt, det var absolut med. Hvad der gjorde mig noget ksligere derfor var forresten den lille Omstændighed, at Hertz's Vittighed med „Thomaskinc“ saarede og bedrovede mig. Jeg, som af Hertz's Digt „Hyacinthene“¹⁾ havde faaet Indtrykket af hans Veneration for Fru Gyllembourg, fik her noget slaet til i mig, da jeg hørte denne flaae kjøbenhavnske Vittighed — saaledes talte han om den 25 Aar ældre Dame, denne fine, elskelige Per-onlighed, som jeg altid har ariet, og siden jeg læste hendes Breve, ariet hende endnu højere. Jeg tror, at dette forstemte mig saaledes, at jeg af den Grund saa mere koldt paa hele denne Episode. Men udeladte den, det har jeg aldrig tilraadet!

De siger dernæst: „I enhver Udtalelse om mit religiøse Liv, min Barndom — — — ser De kun en traditionel Lære, en forældet Sentimentalitet, en gammel Kunes Raisonnement, der ikke har fulgt med Tidens Fremskridt og For- nufthæde. Alt aligt maa derfor stryges helt og holdent.“ Nej, hvor dette har overrasket mig! Jeg ved ikke af, at jeg [har] foreslaet en eneste saadan Ude- ladelse, og vi have heller ikke berørt dette med en Stavelse i vor Samtale i Lørdags. Hvor skulde jeg kunne tænke noget saadant! Jeg, som — det tør jeg sige — er i høj Grad tolerant, som hader ethvert Forbæg paa at krænke andres Tro, som dertil, naagt jeg ikke selv deler Deres religiøse Anskuinger, dog næver en dyb Ærbødighed for Kristus's Lære og bestandig beskæftiger mig med den — jeg skulde se overtegnet og haanende ned paa det troende Stand- punkt. Nej, denne Beskyldning rammer mig virkelig ikke.

Deres Fremstilling af Deres Alferne har jeg — heller ikke forlangt helt strøget, thi det indsaar jeg ikke lod sig gjøre — men ønsket indskrænket i Omfang, men dette er jo dog ikke noget, der har at gjøre med Kristendommen, man kan vel saare sig, at den er uforenelig med Kristendommen.

Afsindlingen om Skuespilkunst har jeg ikke „frakjædet Betydning“. Jeg har sagt, at det i mine Tanker forriinger dens Betydning, at den ikke fører til noget Resultat, eller rettere, da den modstræbende lader forstaa, at Resultatet bliver, at vi faa Lov at beholde Skuespillet, at den saa ikke aabent ved- kjender sig dette. Hvad Detailbemærkningerne i den angaar, er der meget, som har stor Betydning, omend jeg havde venet noget mere Indgaaen paa enkelte Punkter.

Denne Dom afviger dog i meget væsentlige Punkter fra den, De har til- lagt mig.

Jeg savner derimod i Deres Brev mine vigtigste Indvendinger, og for at vi kan staa klart overfor hinanden, vil jeg her tilføje denne: De skriver ander-

¹⁾ Se I, 165 ff.

ledes, som en Person, der har et andet aandeligt Fysiognomi, end det De har, naar De taler. En Fortælling om en Episode af Deres Liv, en Fremstilling af et udmærket Spil — f. Ex. Ryges — er, naar De fremsetter den mundtlig, en kunstnerisk Præsentation af høj Rang. Med en meget bekedent Anvendelse af Deres glimrende Skuespillerindtalent — herpaa maa der lægges Vægt, De spiller ikke en Rolle, naar De sidder i Deres Dagligstue, De „agerer“ ikke, som man siger — opnaar De med tilsyneladende simple Midler, uden at hæve Stemmen, uden at kopiere Folks Maade at tale paa, med faa og rolige Gestus, en forbausende Virkning. Det er naturligvis et stort Tilleg i Nydelsen, at man har Deres udtrykfulde Mimik men det er langtfra alt. Kunde man steno- grafere Deres Forestillinger, vilde der komme noget fortrinligt ud. Stilen vilde blive langt friskere og originalere, mindre Bogsprog, køstere, fyndigere, mere elektriserende, mere rammende Maalet.

Nu ved jeg De vil sige: Skriver jeg da saa slet? Nej, De skriver ikke slet, men De skriver anderledes, end De skulde skrive, for at man kunde faa det rigtige Begreb om Deres sjældne Bogsælselse. Jeg finder ikke, at det lykkes Dem, naar De omtaler Deres egen Spillemaade, at fremskalde et rigtig Billede deraf, det hele er holdt for almindeligt, der mangler Farve, og mærkeligt nok, Humor — en Evne, der i saa høj Grad udmerker Deres mundtlige Fremstilling!).

En Del af Deres Skrift har jeg særligt imod: det er de mange indstræede, moraliserende Henvendelser til andre. Man gavner ikke ved at moralisere. . .

Altsaa; netop fordi jeg kjender Fru Heiberg som den geniale Kunstnerinde, som den kløge, fine Jagttagere, som den livfulde, humoristiske Fremstiller, netop derfor kan Biografien ikke tilfredsstille mig. Den Fru Heiberg, man der lærte at kjende forekommer mig et blegere, udvisket Billede af den, jeg har kjendt.

Det gjør mig ondt, at De hos mig ikke har fundet den Bistand, hvortil De trængte²⁾. Jeg vilde ret ønske, at De maatte finde en anden, der kunde give Dem det, jeg ikke har formaaet. Fr. Lange f. Ex. Han er daaet, begavet, hæderlig og Dem meget hengiven.

Jeg kommer snart til Dem; hvis De imidlertid ikke ønsker at tale videre om denne Sag, saa lad mig det vide.

Deres hengivne

A. G. Ø. Haub.

Den senere Overlæge og Forfatter Frederik (Fritz) Lange, fra hvem der i Fru Heibergs Arkiv findes en Del Breve, og som i „Ude og Hjemme“ 19.

¹⁾ M. F. Spörhns Billeder Julie Sødring en Egnede Dame: „Det Præg af Binehed, som lovelig over store Partier af Værket, bevirkede, at min Moder slet ikke kunde las fat paa den Fleksionslighed og Frakthed, den Saas for det kunstige, som hun mere karakteristisk den Fru Heiberg, som hun havde holdt af.“ (Julie Webers Spørgning II, 419-50 323).

²⁾ Smil. A. D. Jørgansons Besøgsbetænelser i Fa. Lvs. i. Udg. IV, 336 og Josephs Mærkninger i „Noche personlige Minder om Johanne Luise Heiberg“ i „Studentenherinner“'s Tidsskrift (2512), 79.

November 1832 skrev en Karakteristik af hende, kom vistnok ikke til at bese Manuskriptet. Fru Heiberg fik en helt anden Hjelper.

Nær A. D. Jørgensen siger¹⁾, at Fru Heiberg, efter at Hauchs Løsning var afbrudt, „henvendte Manuskriptet i Mistvivl om, at en yngre Generation vilde sætte Pris paa hendes Udtalelser“, maas det bero paa den ikke rigtige Opfattelse, at Samarbejdet med Hauch laa nogle Aar tidligere, Thi allerede i Maanedene efter Hauchs ovenfor citerede Brev henvendte Fru Heiberg sig til ham.

A. D. Jørgensen havde lært Fru Heiberg at kende i November 1870 da hun paa Kriegers Opfordring til at bese Historie med Døtrene kom i Hjemmet for at træffe nærmere Aftale. „Fraa imponerede mig så temmelig,“ skriver han, „hun er utvivlsomt, trods det stødende i sit væsen, et ualmindeligt kvindemenneske“²⁾. — „Dette gav anledning til,“ siger der i hans Selvbiografi³⁾, „at jeg kom i nærmere forhold til disse to mærkelige mennesker,“ og i Løbet af 1880'erne udviklede sig „det stilfærdige forhold til A. F. Krieger og til fru Heiberg til et fortroligt venskab“⁴⁾. Det var imidlertid først i Februar 1886, hun betroede A. D. Jørgensen, at hun havde skrevet sit Levned og bad ham bese det⁵⁾. Herom skriver han⁶⁾: „Følelsen af, at Skriftet i alle Tilfælde trængte til en Revision, kom stier og stier op hos Forfatterinden, og heller ikke Ønsket om at faa de første Dole frem, medens hun endnu selv levede, og endnu levende gamle Venner kunde have Glæde af det, var helt bragt til Ro. Fru Heiberg bad derfor mig om at bese det igjennem og hjælpe hende, som hun sagde, til en endelig Bestemmelse af dets Skæbne. Jeg havde dengang (Februar 1886) alt i en 7—8 Aar havt den Glæde at komme i jævnlig Berørelse med Fru Heiberg, men skjøndt vi gjentagne Gange vare komne ind paa personlige Forhold af besægtet Natur, havde hun dog aldrig nævnt Tilværelsen af et saadant Værk for mig; en lille Biografi af Biskop Brønson, som jeg netop dengang havde sendt hende, gav maaske nærmest Anledning til at hun overvandt sin stærke Tilbageholdenhed i den Henseende“⁷⁾. Om sit Indtryk af Løsningen skriver han i „En Redegørelse“⁸⁾: „Det var længe siden, noget havde grebet mig så dybt; hvilke mangler og svagheder man end kunde finde hos fru Heiberg, måtte enhver overfor denne redegørelse for et menneskeligt og en menneskeligt, for en livsgjæring i kunstens tjeneste, med tak tilstå, at dette var noget ualmindeligt, noget paa sin vis enestående. For mig blev det en rig kilde til kundskab og personlig berigelse.“ I sit Brev til Fru

¹⁾ Et Liv. I. Udg. IV, 436.

²⁾ A. D. Jørgensens Brev, S. 76.

³⁾ En Redegørelse (1901), 144.

⁴⁾ En Redegørelse, 154.

⁵⁾ En Redegørelse, 156.

⁶⁾ Et Liv. I. Udg. IV, 459 L.

⁷⁾ I Brev til A. D. Jørgensen af 10/2 1886 (hos Arkivar Harald Jørgensen) takkede Fru Heiberg for Tilsendelsen af Brønsonbogen. Saml. A. D. Jørgensens Brev, 5, 158.

⁸⁾ S. 156 L.

Heiberg 16. Maj 1886¹⁾ med Tak for at have maattet læse hendes Manuscript mener han, at det bør udsendes, men vil „foretrække kun at udgive et „brudtrykke“, 1828 -49 (eller 1830 -49) og da lade en „udgiver“, en anden forfatter, give dels en lille fortale, dels et resumé over Deres ungdoms- eller netop barndomshistorie. Denne udgiver kunde da på eget anseer give de nødvendige og ønskelige oplysninger, både om Deres tungsindige forhold i Lijummet, de personlige konflikter, som De så tidlig drog sig ind i, og andres vidnesbyrd om Deres standpunkt og ydelse på denne tid. — Således tror jeg sikkert, at det vilde blive en god og lornøjelig og overmåde vælgende bog, uden at den vilde give Dem en trykkende fornemmelse af enten at have sagt for meget eller at have stillet Dem selv frem.“ A. D. Jørgensen tilføjer udtrykkeligt, at han ikke ønsker at være „udgiver“, men at han „til det yderste skal være villig til at imødekomme heri Deres ønske med hensyn til dette skønne skrift. Jeg har ikke tilladt mig at sætte noget mærke i håndskriftet, fordi jeg først måtte læse det uforstyrret, men jeg skal, så snart jeg kender Deres bestemmelse med det, tage fat på ny og gøre hvad jeg formår for at bringe enkelthederne harmonisk det formål, der så tydeligt ses at have foresøvet Dem.“ 17. Maj takker Fru Heiberg for den Hurtighed, hvormed han har læst det store Manuscript, og skriver videre: „Jeg har nu i Døg grundet over Deres Forslag, om det end ikke er mig ganske tydeligt, og desto mere glæder jeg mig til at tale med Dem derom. I Aar og Nag har jeg kjæmpet med mig selv, om jeg turde hede Dem om, hvad De nu har gjort for mig. De haver til dem af mine Væner, hvis Dem det meest lsa mig paa Hjerte at erfare“²⁾. 27. Maj s. A. foreslaar A. D. Jørgensen Afhandlingen om Skuespilkonsten trykt i Tilslutning til Perleorden, som uddes 1849. „Den kunde jo dateres, og alt ønskeligt til dens forudelse kunde jo forudsendes. Med nogen forandring vilde den helt kunne tage sin akutte karakter, men ved sin stumning ligesom forbinde biografien senere dets, så disse ikke engang i tiden kommer som en overraskelse med en af det foregående slet ikke satydet opfattelse af skuespillerne og skuespilkonst.“ — Om end han finder Afhandlingens sidste Halvdel for bred, „saa vil dog fragen være om, at Martensen har ret i sit udsagn, at det er en mærkelig rig og indtrængende psykologisk studie. Netop ved 1849 vil den desuden kunne stå uden skade, uden for stærkt at tynges i vægtskaalen mod konstens udvælselse, såsom alt det foregående jo læser et glimrende bevis for konstens helighed. Ja, man vilde måske endog kunne sige, at et advarende ord til de unge læsere, som vil blive berøvet af hin skildring, her kunde være på sin rette plads. — Dog det må De nu alt overveje selv; jeg skal foreløbig gå ud fra, at De ikke ønsker afhandlingen trykt, og da kun takke Dem for, at De har ladet mig læse den“³⁾. Fru Heiberg svarede 28. Maj⁴⁾, at hvad enten Afhandlingen burde trykkes ved første Afdeling⁵⁾ eller ikke, vilde hun være

¹⁾ Brev S. 166 II.

²⁾ I Brev til A. D. Jørgensen (hos Arkivar Harald Jørgensen).

³⁾ A. D. Jørgensen's Brev, S. 168 I.

⁴⁾ Brevet er i Privatje.

⁵⁾ Herved mener Fru Heiberg sjævnlyligt Tiden indtil 1849.

ham taknemlig, om han ved Læjlighed vilde foreslaa hende de antydede Forandringer og Forkortninger¹⁾.

De fortsatte Drøftelser, øjensynligt sinkede af A. D. Jørgensens alvorlige Sygdom²⁾, kan ikke følges direkte, men Fru Heiberg var nok skuffet over, at hun ikke foreslog, at det hele Værk blev udgivet nu. Det fremgik af hendes Brev fra Engelholm i Skovne til Krieger 27. Juli 1836³⁾: „Tak for, at De ikke forholdt mig Brevet fra Jørgensen, uagtet det jo usædvanlig har gjort mig lidt urolig i Sindet, især over, at han jo anbenbart har faaet det Indtryk, at Heiberg ikke staaer retfærdiggjort i Theatersagen, det væsentligste, hvorfor hele Værket er skrevet. Er det forfallet af mig, saa ønsker jeg, at jeg stridig havde sat Pen til Papiret i denne Sag. Ogsaa har jeg i en anden Henseende faaet *store* Skrupler. Saa at den elskverdige Jørgensen plager sig selv med at ordre Manuskriptet saaledes, at en Del deraf strax kunde ndkomme, og jeg saa ikke syntes om denne Ordning; hvad gjør vi saa? At forkaste dette hans Arbejde vilde jo være høist ubehageligt og maaskee berøve mig hans Godhed og Venkab, som jeg sætter saa stor Pris paa. Ak, der har fra først af været noget ubehageligt over dette Værk, som spaaer Lide for Fremtiden. Jeg havde halvsvis haaslet, at han ved nu at have læst det hele Værk var kommen til den Overbeviisning, at det enten maatte ndkomme heelt eller slet ikke for Øieblikket. Det har altid været mit Aenskuelse, at Barndommen kastede et nødvendigt Lys over Ungdommen, og Ungdommen over den modne Alder, hvilket jo tilintetgjøres ved at skille Perioderne ad. Interessant for mig vilde det jo være at see, hvorledes Jørgensen havde tænkt sig denne hans Opgave, som han selv har foreskrevet, men jeg gysar ved Tanken om, at jeg ikke kan gøre ind paa dette hans Syn paa Sagen, hvilket De jo nok vil forstaae. Andras Ord lyder bestandig for mine Øren; han sagde: „Husk paa, at De har mange Misundere; giv det derfor først ud, naar De ikke mere er til.“ Dog, vi to have jo talt saa ofte om, hvad der var rettest i denne Sag, og ogsaa hos Dem har jeg altid syntes, at De hældede til Andras Mening. Hvad mig selv angaaer, har jeg jo i den senere Tid vaklet mellem to Meninger, Loven og Tilbage, for og imod. Under alle Omstændigheder er det mig kjært, at Jørgensen har læst det Hele, ellers vilde vi jo umuligt kunne tale herom, naar vi aar sees.“

At Fru Heibergs næste Brev 9. August⁴⁾ ses, at Krieger maaskee støttede Jørgensen og bedt Fru Heiberg have Tilfid til denne. Om sit Syn paa Sagen udtalte A. D. Jørgensen senere⁵⁾, at han ikke kunde skjude for sig selv, „at der i en Aarække var oparbejdet en Stemning imod Forfatterinden, som ved

¹⁾ Et sildigt Udkast af Fru Heiberg til en Inddeling af Værket i Læggene B. Manuskripter) indringer Afhandlingen om Skuespilkonsten i IV. Del efter Kjøbenhavn Virksomheden som Scenestruktur. Den endelige Placering efter „De sidste Theatersaar“ skyldes maaskee A. D. Jørgensen.

²⁾ Se Fru Heiberg til Krieger 1/2 1836 (Krieger II, 369).

³⁾ Krieger II, 371 f.

⁴⁾ Krieger II, 372 f. Se ogsaa Fru Heibergs Brev af 1/2 1836 (Krieger II, 374).

⁵⁾ I Et Liv. I. Udg. IV, 410 f.

Offentliggjørelsen vilde berede det store Vanskeligheder. Med sin stolte Sorgløshed overfor al Folkesnak, baade i Litteraturen og i Livet, havde Fru Heiberg om ikke overset, saa dog heller ikke tilfulde forstaaet, i hvilken Grad hun, vel især ved sin Utillgængelighed, havde skaffet sig Videnskabelige Modstandere, som alt forloopt havde dannet Skole blandt de yngre, der ikke af Selvsyn kjendte hendes Kunst, endda mindre hendes Personlighed. Hvor meget der derfor end kunde tale for et tilraade en snarlig Udgivelse af dette Skrift og derved skaffe Litteraturen en Berigelse baade af Erindringer og af alvorlige Tanker, som den haardt kunde trænge til, maatte det dog anses for uforvarsomt at udsætte Forfatterinden i sin høje Alder for de Krænkelser, der vilde blive Prisen herfor.¹⁾

At Tanken om Offentliggørelse i Fru Heibergs levende Liv af Verket som Helhed eller større Dele deraf inden Udgangen af 1836 var blevet skrinlagt, ses af et Brev fra Fru Heiberg til A. D. Jørgensen 31. December s. A.²⁾ Hun takker ham heri varmt for det store Offer, han har bragt i det gamle Aar „et Offer jeg med en vis Usikkerhed tænker paa at have haft Dristighed til at modtage. En stor Beroligelse er det for mig at tænke, naar jeg selv ikke mere er til, at De har læst mit Levnet og fundet at der er noget heri, der ogsaa fortjener at læses af Andre.“ Derimod bevægede A. D. Jørgensen som foran nævnt Fru Heiberg til at meddele nogle Brudstykker af Manuskriptet i Festskriftet til Krieger, 4. Oktober 1837.³⁾

Dette Fru Heibergs Bidrag, der har Titlen „Et Liv, gjenoplevet i Erindringer. Et Brudstykke“⁴⁾ omhandlende især Parisrejsten 1836, blev modtaget med megen Interesse. Om Festskriftet bragte „Politiken“⁵⁾ en Dobbeltartikel, som A. D. Jørgensen formentlig skyldtes A. Aumont, men som i Virkeligheden var af Edvard Brandes.⁶⁾ Den beskæftigede sig frem for andre med Fru Heibergs Bidrag: „Utvivlsomt vil denne Sines Sider vakkert opsigt i de videste Kredse. De andre Afhandlinger kan interessere ikke saa Dannede, men kun dette Brudstykke, som det kaldes, har Betingelser for at blive læst af det store Publikum. — Man erfarer den for Litteraturen vigtige Nyhed, at Fru Heiberg vil efterlade en Selvbiografi. Kun efter mange Betænkkeligheder, erklærer Forfatterinden, er hun skredet til at lade disse Brudstykker af et større Hele, hvis Afslutning strække sig over en lang Aarrække, komme frem for Offentligheden. — Betænkkeligheder, som kun et levende Ønske om at slutte sig til den ved Festskriftet tilsigtede Tak og Lykønskning, har kunnet overvinde. ... Man kan ikke andet end efter endt Læsning ønske, at Fru Heiberg vilde overvinde sine Betænkkeligheder helt og skænke Læsverdenen sin Bog, ubeskåret og snar.“⁷⁾

¹⁾ I Høimstræk.

²⁾ Små Breve fra A. D. Jørgensen til Fru Heiberg 31. 12 og 26. 1837, til Bogselskivar Birkeland 27. 12 1837 og til Krieger 27. 10 1837 (Brev S. 178, 181 L., 195 L., 198, 206 L.).

³⁾ Se „Svenskkriftet tilgængede A. F. Krieger“ (1837), 236—38.

⁴⁾ 2de og 3de 1837.

⁵⁾ Se Breve, S. 200 E. og 457 L.

I sit Brev til Krieger 28. Oktober s. A.) skriver A. D. Jørgensen med Henblik paa ovenstaaende Væbninger, at de aller maatte bringe I dgivelsen af større Partier af Fru Heibergs Bog under Overvejelse, og en Gennemgang af det hele Manuskript blev bestuttet¹⁾. - - 5. Februar 1838 ytrer han til en af sine Venner, at til alt andet Arbejde havde han i Midten af Januar faaet det i to Afleveringer ugentlig at læse Fru Heibergs Mémoires op for hende selv og Krieger for at faa dem bragt i en endelig Form²⁾. Disse Aftensammenkomster varede den forløberende og den følgende Vinter indtil Juletid 1838, som det ses af Fru Heibergs Takkebrev ved Afslutningen³⁾. A. D. Jørgensen svarer omkring samme Tid⁴⁾, at han vil „sikkert næsten gang komme til at tænke tilbage paa de timer, i hvilke det var foruണ്ട് mig at gennemgaa Deres erindringer, således som ingen senere læser vil kunne til at gennemgaa dem, — i Deres nærværelse og med Deres levende kommentar. - - Det falder mig nu bagefter stærkt på sinde, at jeg vistnok ikke så sjældent har ladet min kritiske djævel tumle sig alt for frit; men jeg håber, at De ikke har miskendt, at det kun var af nidkærhed for Deres sag. Jeg tilhører jo en mere præcis og hårdhøudet slægtalder end den, vi har læst om, og hvor nogen som jeg end har for dennes ejendommeligheder, så kan jeg dog som barn af min egen tid ikke fornægte det præg, som min udvikling og livsførelse der har været i lykkelig harmoni med mine opgaver, har givet mig. — Med hjertelig hilsen til vore kumpfæller, hr. geheimeråd Krieger, og de unge Damer, som har delt lejligheds glæder⁵⁾.“

Udføreligt har A. D. Jørgensen i sin Selvbibliografi skildret Søneriet under disse Aftensammenkomster, „Det blev mig,“ skriver han⁶⁾, „en ualmindelig nydelse at gennemgaa det store håndskrift med de to mærkelige nærmest. Fru Heiberg bebøede den gang en lejlighed i en hjertoesjendom fra Gøttersgade ved søen; den var stiftuigt udstyret og gennemtrængtes ligesom i stort og smukt af hendes personlighed. Her sad vi da ved lampens stærkt dæmpede lys, Krieger i dyb skygge, fru Heiberg ved siden af mig i en lænestol eller, når hun følte sig mindre vel, på en chaiselongue. Disse aftener havde noget

¹⁾ Se Brevs. S. 203 f. Smil. hans Udtalelse i Et Liv. 1. Udg. IV, 441, af Offentliggørelsen af Brudstykket herom Fru Heiberg mellem Clæde, iogen Fortællelse.

²⁾ A. D. Jørgensen til Fru Heiberg 2/2 1837 (Brevs. S. 196 f.) og Fru Heibergs Svær 2/2 s. A. (hos Arkivar Hans Jørgensen).

³⁾ Brevs. S. 204 f.

⁴⁾ Se Fru Heibergs Brev til A. D. Jørgensen 2/2 1838 (Privatje). „Nu er jo vore Aftensammenkomster forbi og De saaledes frihaget for et usammenhængt Arbejde. De har ved dette givet mig Vilhæmskyd om et uopførte Venskabs, som jeg er stolt og stolt over at have modtaget.“ Endnu i Begyndelsen af 1839 fandt nogle Aftensammenkomster Sted, hvor A. D. Jørgensen besto Brevet fra Johan Ludvig Heibergs Rejse i Sverige 1812, han kort efter udgav i „Musen“ (1830). Se En Tidsskrift, S. 153.

⁵⁾ 2/2 1838. Se Brevs. S. 204 f.

⁶⁾ De unge Damer med navn Fru Heibergs Døtre, af hvilke her Anna Heiberg listet ved Afleveringen af store Dele af Manuskriptet og mange Tilleg. Og saa Sarah Heibergs Hustru ses enkelte Steder.

⁷⁾ In Rodensæde, 186 f.

usigelig fortryllende og iltlige noget usigelig venodligt ved sig. Læsningen blev selvfølgelig jævnlig afbrudt af samtaler og forhandlinger og disse kunde blive meget livlige. Krieger sad oftest med lukkede øjne og armene overkrydsede, i en vuggende bevægelse, eller han søjle sig til at gå lystere frem og tilløbe over det tykke tæppe, før pludselig at fremkomme med en bemærkning eller en indvending imod mine bemærkninger; Fru Heiberg sad med et let håndarbejde eller med armene på bordet, holdt frem i spænding for at høre på oplæsningen, af hvis tonerfald hun ofte gættede mine tanker om det læste. Eller hun lå med et broget tæppe over sig; med sine store træk lignende en søgelig eller en østerlands-k eventyrsikkert, en gammeltestamentelig heltekvind. Der var ikke spor af noget påtaget i hvad hun tog sig for eller ytrede, hun lagde ikke skjul på tanker og følelser og hun udvalte dem med sprogets rette rænnende ord.³⁾

I Tillegget til Et Liv I. Udg. IV, 441 gik A. D. Jørgensen nærmere ind paa Karakteren af Udsættelsen ved Afensammenkomsterne, hvor de gennemgik „det hele Værk for om muligt at reducere dets Omfang, som i høj Grad forurettede Forfatterinden. Selv erklærede hun sig dog ude af Stand til at angive, hvad der kunde eller burde udgaa; hvad der engang var løbet hende i Pennen. Men i det væsentlige staaende, idet det efterat være kommen paa Papiret ligesom fik et selvstændigt Liv, som hun ikke mere var Herre over. Det var saaledes baade let og vanskeligt nok at være Fru Heibergs Sekretær; let nok, fordi hun sjælden eller aldrig gjorde alvorlig Modstand mod Forslag til Udskædelser eller Lømpelser, naar disse da ikke gik ud paa at modificere hendes Domme eller Udtrykket for hendes Følelser; vanskeligt, fordi netop denne Omstændighed maatte paatvinge den yderste Forsigtighed for ikke at paavirke det historiske Billede, som det frem for alt gjaldt om at bevare i sin Oprindelighed. Uforlymelig er for mig den Styrke og Riddom, hvormed Fru Heibergs mærkelige Personlighed (som end dæmpet ved legemlig Skræbelyghed) i disse stille Aften timer traadte mig imøde. Der var hos hende et Lume og en Dristighed i Udtrykket, en Ild i Forsvaret og en Sikkerhed i Dommen, som stod i en forunderlig Modsetning til den næsten jomfruelige Blufærdighed, hvormed hun ofte hørte sine Oplevelser og Tanker læse op, og den naive Forundring og Hjælpeledshed, hvormed hun af og til kunde betragte dem.“

Efter Fru Heibergs Død, da Erindringerne skulde udgives, tog A. D. Jørgensen, tro mod sine Forpligtelser, paa sin Manuskriptet for sig, og nu tilendebragtes den Gennemgang, der under Sammenkomsterne med Fru Heiberg ikke var fuldendt. Omfanget af det redaktionelle Arbejde, der foregik med Bistand af Krieger, fulgtes gennem hans egne Udsættelser⁴⁾ samt de i nærværende 4. Udgave trykte Varianter. Ud over rent redaktionelle Ændringer har A. D. Jørgensen tilset at „fjerne Gjørtagelser, overflødige eller lidet sigende Bemærkninger, løst tilknyttede og ubetydelige Meddelelser eller endelig alt for

³⁾ Se Et Liv I. Udg. IV, 446—45, samt A. D. Jørgensens Breve, S. 270, 285 f., 289, 291 f., 308, 315—18. Om Kriegers Bistand smk. Holger Stenmann: F. Meldehl og hans Venner, VI (1932), 124.

uforbørlige Udtalelser" samt „Udtalelser af formentlig alt for finim Natur, Meddelelser og Domme, der i alle Tilfælde ikke endnu kunne frechægges for Offentligheden". Han har dog villet undgaa dermed at berøve Fremstillingen sin Karakter. Ligesom han naturligvis ikke har ændret Fru Heibergs ejendommelige Stil, der, som han siger, „taler for sig selv". Hvilke af Ændringerne der er foretaget i Samraad med Fru Heiberg, og hvilke han efter hendes Død har maattet gøre paa egen Haand, kan kun i enkelte Tilfælde skelnes i Manuskripterne, men har neppe heller større Interesse. „At jeg i hvert enkelt Tilfælde," slutter han sine Bemærkninger herom, „ville have opnaaet Fru Heibergs fulde Billigelse af den Afgjærelse, der er troffen, derom er jeg overbevist."

Om Værkets første Udgivelse i 1891-92 og om anden og tredje Udgave i 1904 og 1913 er der allerede tidligere i det følgende skal der gøres Rede for Tilrettelæggelsen af nærværende fjerde Udgave, idet der for tidligere Udgavers Vedkommende udelukkende anstilles Sammenligninger med Originaludgaven.

III

DEN 4. REVIDEREDE UDGAVE

„Et Liv, gjenoplevet i Erindringer" er forlængst blevet et klassisk Værk, og vi, der har besøgt den nu reviderede Udgave, har ment, at den Form, som Forfatterinden i sin Tid enten selv billigede, eller de Venner og Rædgivere, som havde drøftet Sagen med hende, gav Værket ved dens Fremkomst, bør bevares uændret. I Teksten er derfor i 4. Udgave kun spredte, meningsløse Fejl rettede, i de fleste Tilfælde konstaterede ved, at Teksten er sammenholdt med Originalmanuskripterne eller med Originalerne til de i disse citerede Breve og Bøger¹⁾. Fremdeles er Rettskrivning, Tegnsætning og enkelte grammatiske Former søgt samstemt, da der i de forskellige Dele fandtes mange Inkonskvenser og Modsetninger hidrørende fra de skiftende Afskrivere. Disse formelle Rettelser er dog indskrænkede til det mindst mulige. Da Afskrivning af Fru Heibergs oprindelige Nedskrifter for Særstedelen foretoges i 1870'erne og 1880'erne, lik Rettskrivningen et Præg, ikke meget forskelligt fra den Svend Grundtvigske Rettskrivningsnorm af 1872²⁾. Fru Heibergs Ortografi og Tegnsætning var, som ofte paapeget³⁾, ganske uskolet og tilfældig. Afskriverne og hendes øvrige Hjælpere søgte i Tidens Løb hver paa sin Vis at bøde derpaa, men A. D. Jørgensen hevde, som han meddelte i Originaludgaven (Ed. I, 511 Noten), ikke Del i Genudførelsen af den i Værket fulgte Rettskriv-

1) Se Forordet i I. Bind.

2) Se nedenfor i Afsnittet Tekstrettelser (S. 59-62). Hvor Fru Heiberg har givet Citater i *Intera Facere*, er disse bevaret i 4. Udgaves Tekst.

3) Svend Grundtvig: *Dansk Håndbog* (1872).

4) Se Heib. Hjem, 7-10.